

DOSSIER ELS MONESTIRS DE L'ALT EMPORDÀ

El monestir de Sant Miquel de Fluvià i l'estructura del complex abacial

Per Andrea Ferrer Welsh,^(*) Joaquim Tremoleda Trilla^(**)

Resum

Fins fa ben poc, del monestir de Sant Miquel de Fluvià en coneixíem només l'església, que fa funcions de parròquia, i la torre campanar. Essent com és un dels monuments més significatius per conèixer l'arquitectura altmedieval dels comtats del nord-est de la Marca Hispànica, es desco-neixien la resta de les dependències que formaven l'abadia, com passa en altres casos, com ara Sant Pere d'Albanyà. Les darreres excavacions arqueològiques han permès posar al descobert i conèixer l'estructura del claustre i d'alguns àmbits que propers treballs sobre el terreny hauran de completar.

En aquest treball es presenta el complex com un tot i la seva evolució històrica. Des de la fundació va patir enormes canvis que, a manca de conèixer a partir de la documentació escrita, les evidències materials ajuden a precisar.

Paraules clau

Romànic, monestir, abadia, arqueologia, arquitectura, claustre, capitell

Abstract

Until very recently, we only had knowledge of the church, which functions as parish, and of the bell tower of Sant Miquel de Fluvià. Although it is one of the most significant monuments of high medieval architecture within the north-eastern counties of the Marca Hispanica, we did not know about other dependencies that formed the monastic complex, as happens in other cases such as Sant Pere d'Albanyà. The latest archaeological excavations have discovered and allowed to learn about the cloister's structure and other areas which future interventions will have to complete.

Here we present the whole monastic complex and its historic evolution. It has seen significant changes since its foundations which, lacking written sources, the material evidence will help to specify.

Keywords

Romanesque, monastery, abbacy, archaeology, architecture, cloister, capital

Recepció: 12/06/2012 • Acceptació: 04/09/2012.

* Llicenciada en Arqueologia. Arqueòloga.

** Doctor en Arqueologia. Museu d'Arqueologia de Catalunya, Empúries.

DOI: 10.2436/20.8010.01.104

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, volum 43 (2012)
Andrea Ferrer Welsh, Joaquim Tremoleda Trilla

INTRODUCCIÓ

L'església de Sant Miquel de Fluvià és un dels grans monuments del romànic empordanès que ha rebut, en contrapartida, una atenció limitada per part dels investigadors. En aquest treball es pretén la posada en valor del seu conjunt, amb una descripció dels elements que ja són coneguts, el campanar i l'església, a la qual cal afegir les parts fins ara desconegudes, formades pel claustre i per les dependències del monestir. Aquestes darreres encara no han estat posades totalment al descobert, tot i que, mercès a les recents tasques de recerca arqueològica realitzades al solar, promocionades per l'Ajuntament i la Diputació de Girona, en comencem a conèixer la planta a partir de les restes que n'han quedat, després de la seva destrucció. És per aquesta raó que, en l'article, farem una especial incidència en els elements que són novetat.

A partir de les evidències materials és possible explicar, amb coherència, l'evolució històrica que va patir el monument, amb l'obertura d'un fossat perimetral i la fortificació de l'església, posteriorment es va modificar totalment la façana de ponent. A aquests efectes, cal afegir la posterior desamortització dels béns eclesiàstics.

EL MONESTIR DE SANT MIQUEL DE FLUVIÀ

Malauradament, la documentació i les dades històriques que es coneixen avui dia de l'abadia de Sant Miquel són molt limitades, mancances causades, en gran mesura, per la desaparició del seu arxiu, produïda amb posterioritat a la seva incorporació al monestir de Sant Pere de Galligants, a la fi del segle XVI (Llorens, 2011: 19).

El monestir benedictí va néixer, abans de l'any 1011, com una abadia depenent de Sant Miquel de Cuixà, ja que és citat com una possessió seva en una butlla del papa Sergi IV: “...in comitatu Impurdano... ecclesiam de Fluviano cum suis terminis et pertinentiis...” (Catalunya Romànica, 2000: 812).

Entre la seva consagració i l'agregació a Sant Pere de Galligants, el monestir de Sant Miquel va rebre diverses donacions dels comtes d'Empúries, territori al qual pertanyia, i també dels comtes de Barcelona. Durant el segle XII fou escollit per la família d'Oltrera com a mausoleu i també va fundar l'església de Santa Coloma de Matella, al Baix Empordà, lloc on posteriorment s'hi instaurà una comunitat femenina de monges benedictines.

Com una mostra de la seva importància com a lloc estratègic en relació amb les vies terrestres i al pas del Fluvià, a l'interior es conserva una làpida funerària que informa de l'acte de col·locació de la primera pedra per part de Malgaulí, comte d'Empúries, d'un pont sobre el riu l'any 1315 (Cobos, Tremoleda, Vega, 2010: núm. 36). És possible que s'usessin blocs d'un antic pont romà.

Situació i topografia de l'abadia

En l'acta de consagració del solar de l'any 1045, s'indica que aquest se situava "*ad ripam alvei Fluviani*", i en l'acta de consagració de l'església de 1066 s'indica que el lloc on es va construir l'església s'anomena vall Garriga: "*...secus alveum Fluviani, in locum quae vocant Valle Garricha*". També s'hi defineixen els límits jurisdiccionals del monestir: els límits de tramuntana coincideixen amb els actuals del terme municipal de Sant Miquel, i al sud i al sud-oest el territori de l'abadia s'estenia fins als termes de Valveralla, Valldavià i Vilopriu i, per tant, ocupava terres que avui pertanyen als municipis de Sant Mori i Ventalló (*Catalunya Romànica*, 1990: 814-815; Puig, Riera, 2000: 276).

L'abadia es situa en un terreny pla, envoltat de petits turons, pujols i serres que assenyalen el marge occidental on acaba la plana al·luvial de l'Alt Empordà. Aquest terreny es troba a uns 350 m al nord del riu Fluvià i a uns 100 m d'una font que brolla des de temps antics, situada a la cavorca d'un petit serrat al sud-oest del monestir.

L'abadia es troba a l'actual poble de Sant Miquel de Fluvià. El nucli antic s'allarga en direcció nord, a banda i banda del carrer principal anomenat carrer Major i és al sud d'aquest carrer on trobem la casa de la Vila i l'església de Sant Miquel.

El clos monàstic es troba delimitat pel carrer de la Font, la plaça de l'Església i el carrer Nou. El terreny on se situa el claustre i la resta de dependències de l'abadia benedictina van passar a mans privades durant les desamortitzacions eclesiàstiques. Per aquesta raó, destruïda tota la infraestructura monàstica, el terreny es convertí en el pati privat dels propietaris que, en els darrers anys, hi cultivaven un hort i hi tenien arbres fruiters. Aquest terreny és format per dues terrasses rectangulars. La primera, adjacent a l'església, es troba a més alçada que la segona, situada més al sud. Aquest terreny no es deuria presentar, en origen, de forma plana, ja que es va salvar el fort desnivell amb la construcció d'uns potents murs per les bandes sud i est, i crearen dues grans terrasses.

L'església

L'església de Sant Miquel és de planta basilical, de tres naus amb transsepte i capçalera de tres absis semicirculars orientats a llevant (Fig. 1). La separació de les naus es realitza mitjançant pilastres rectangulars amb semicolumnes adossades que sostenen els arcs formers, de comunicació entre les naus, i els torals, que sostenen el pes de les voltes. La nau central, més ampla, és coberta amb volta de canó, així com també la del creuer, mentre que les laterals ho són amb quart de cercle, força més baixes. L'arc triomfal, els torals de la nau central, els dos dels braços del creuer i també els petits arcs cecs que decoren la cara interna de l'absis central són de punt rodó i tenen capitells esculpits. Per la banda exterior, la capçalera presenta la típica decoració llombarda formada per arcuacions cegues, rematades amb caparrons humans, entre lesenes. L'estructura, lligada a les notícies documentals, permet una datació de la segona meitat del segle XI que, per altra banda, compta amb nombrosos paral·lels a la comarca (Santa Maria de Roses, Santa Maria de Vilabertran, Sant Quirze de Colera) o en zones properes.

De l'estructura original romànica no es conserva la façana, que comentarem més endavant. A la dreta de la porta es conserva la inscripció funerària de Pere Benet, de l'any 1351 (Cobos, Tremoleda, Vega, 2010: núm. 37). A la part superior de la façana es conserven, en canvi, les dues finestres d'arc de mig punt a banda i banda de la porta, que donaven llum a les naus laterals. La que es troba més al sud es troba més ben conservada i és de doble biaix, amb dos arcs externs en degradació. Aquest tipus de finestra el trobem també als murs laterals, però sovint han estat profundament modificades.

Els tres absis, amb decoració llombarda, tenen diverses finestres, les dels absis laterals són finestres d'obertura simple a l'interior. L'absis central és de planta semicircular allargada als extrems per uns murs rectilinis que permeten l'entrega de les absidioles. De les cinc finestres de l'absis central, les tres centrals estan flanquejades cadascuna per dues columnes dotades de capitells decorats, amb motius florals estilitzats, que formen dos nivells de fulles d'acant rematades amb una bola (Fig. 2).

La decoració escultòrica que trobem a l'interior del temple es concentra en dotze capitells, que es localitzen sis als arcs torals de la nau central, quatre als arcs del transsepte i dos a l'arc triomfal. Es tracta d'una decoració esquemàtica, generalment de tipus vegetal i geomètrica, que en molts casos és una reminiscència evolucionada de l'estil corinti, però també hi trobem

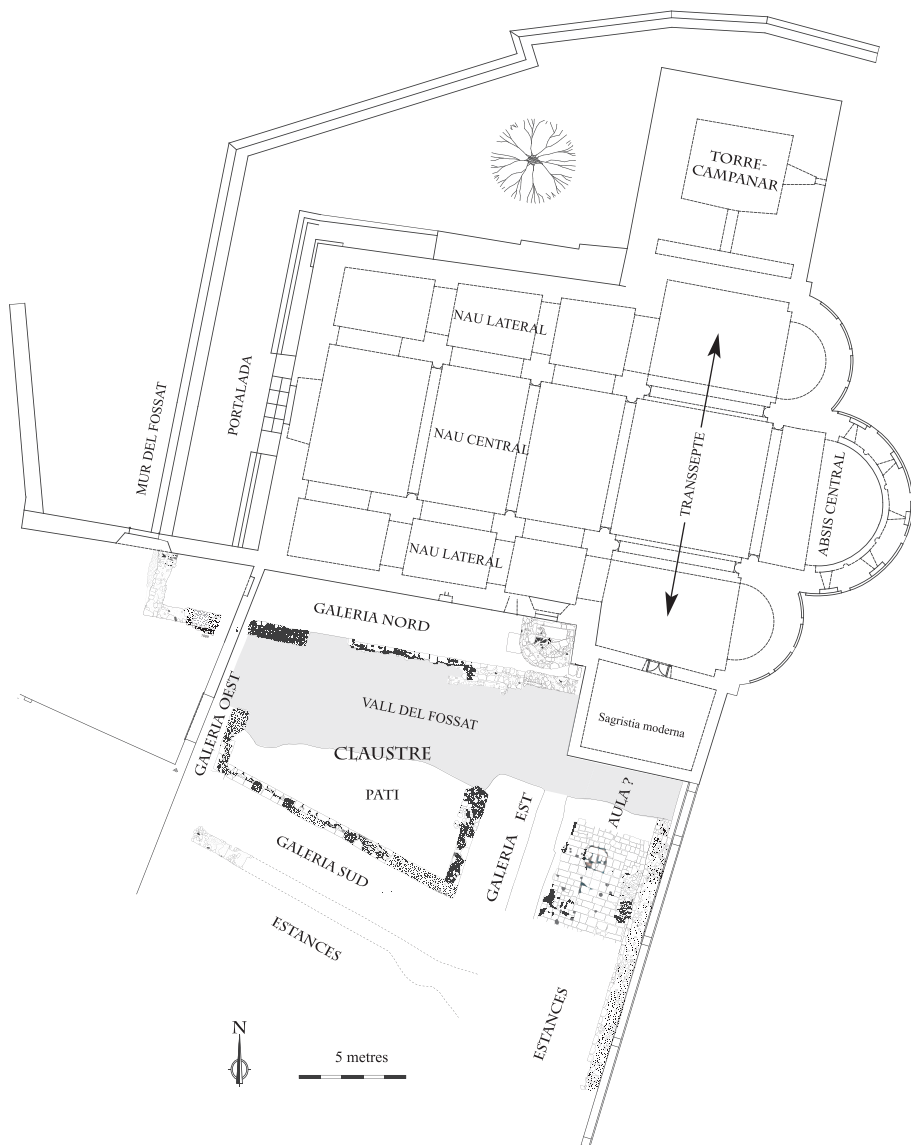

Figura 1. Planta general del conjunt arquitectònic de Sant Miquel de Fluvià, amb la presència, a migdia, de l'estructura del claustre que s'ha posat al descobert en les excavacions recents.

Figura 2. Finestra de l'absis central de la capçalera de l'església de Sant Miquel de Fluvià, flanquejada amb dues columnes coronades per sengles capitells decorats.

figuració humana, caps i figures de mig cos, tractada de manera esquemàtica, amb unes línies incises que assenyalen els trets del rostre i els plecs dels vestits i també representacions d'animals. De vegades trobem una decoració en dos registres diferents, en un fris inferior i un de superior. La decoració sovint s'estén també a l'àbac, que sol estar ocupat per motius florals i d'escacat, motius molt freqüents en la decoració medieval. Menys freqüent és la decoració de l'astràgal.

És difícil realitzar una interpretació iconogràfica que reveli un programa conjunt, tot i això, s'hi ha volgut veure la contraposició del Bé i el Mal, en les quals les figures antropomorfes presentaven una posició d'atlants (Badia, 1981: 287), i també, en alguns casos més concrets, la representació d'algunes escenes bíbliques o d'un grup d'orants (Puig i Cadafalch, 1949: 91).

Hi ha un acord força unànim a l'hora de datar la decoració escultòrica de l'església en el segle XI, per tant, contemporània a la construcció. Tot i això, en un primer moment es va suposar que podia ser una reforma de

l'edifici al segle XII, quan s'hauria fet l'ornamentació (Puig i Cadafalch, Falguera, Goday, 1909-1918, vol. II: 209-212);⁽¹⁾ encara que més tard es canvia d'opinió per considerar-la de mitjan segle XI (Puig i Cadafalch, 1949: 57; Gudiol, Gaya, 1948: 41). Aquesta opinió s'ha mantingut posteriorment, tot i que, seguint la referència de la consagració, s'ha precisat dins el tercer quart del segle XI (Dalmases, José i Pitarch, 1986: 205-206).

El campanar

Al costat septentrional del transsepte es bastí la torre campanar romànica com un element exempt, ja que estructuralment no està lligada amb la paret de l'església sinó que deixa un petit espai entremig, que fou tapiat amb la fortificació del conjunt, i que s'ha de considerar una mica posterior a la construcció de l'església, pròpia d'inici del segle XII (*Catàleg de monuments*, 1990: 304) o del segle XII avançat (*Catalunya Romànica*, 2000: 822) (Fig. 1).

Es tracta d'una magnífica obra llombarda, de planta quadrada, de 8 m de costat i murs d'un gruix de 2 m, feta de carreus ben escairats i polits, de la mateixa manera que els altres elements constructius, com ara les arcuacions, que solen ser d'una sola peça. La construcció consta de quatre registres i si bé és una obra pesant i contundent, la solució de les obertures l'alleguereix i li proporciona certa estilització.

La part baixa la forma un podi o basament de parament cec, excepte una petita obertura molt estreta i d'un sol biaix a tots els costats, excepte en el que dona a l'església. Al damunt d'aquest basament hi ha tres pisos amb dues finestres a les cares est, nord i oest, obertes entre lesenes, dividides per franges de decoració llombarda, que consisteix en arquets cecs i, al damunt seu, una filada de dents de serra.

Les finestres del primer pis són més simples, ja que són d'un sol arc de mig punt, mentre que les dels dos pisos superiors són més decoratives. Tenen una estructura geminada amb dobles arcs de mig punt i mainell format per una petita columna cilíndrica, llisa, coronada amb un gran capitell en forma de mènsula. Alguns d'aquests capitells presenten una decoració a la cara exterior de símbols molt esquemàtics. Per la banda interior, l'estructura d'aquestes finestres és emmarcada per un arc de mig punt que rebaixa el parament.

1. Ho justificaven amb la inclusió de la finestra de l'absis central que va tallar una de les bandes llombardes; en el vol. III, 159, insistien en els mateixos arguments.

En correspondència amb aquestes divisions, la torre tenia pisos de fusta que eren sostinguts per grans arcades diafragma i banquetes adossades als murs perimetrals.

El claustre

Durant els anys 2010 i 2011, diferents campanyes d'excavacions arqueològiques s'han concentrat a la zona del claustre del monestir, les quals donen continuïtat a dos sondejos anteriors (Montalbán, 2010: 525-528). Aquestes investigacions, malgrat que no es donen per finalitzades, permeten definir, en extensió i en planta, una bona part de l'espai monacal que es trobava enterrat fins fa pocs dies.

En la regla de sant Benet, el monjo té un ideari comú. Es tracta d'arribar a Déu a través del treball i l'oració. Aquesta doble activitat, manual i espiritual, es realitza en el claustre i en el seu entorn, ja sigui per anar a les dependències domèstiques, a l'església, a la sala capitular, al refectori, etc. Benet va distribuir les hores del dia adaptant-se a aquesta doble activitat, així doncs, sis hores es dedicaven al treball manual, tres hores i mitja a les pràctiques litúrgiques, i quatre hores al que es denomina *lectio divina*. Aquesta darrera pràctica es realitzava normalment a la galeria nord del claustre, ja que, per la seva situació, és la que disposava de més bona llum i millors condicions ambientals (Yarza, Boto, 2003: 17-18).

El claustre del monestir es troba a la banda de migdia de la nau de l'església de Sant Miquel; d'aquesta manera quedava protegit de la tramuntana, del fred i de la humitat del nord (Fig. 1). Una porta situada prop del creuer de la nau comunicava l'interior de l'església amb el claustre. Aquesta porta és d'un sol arc de mig punt, fet amb dovelles ben tallades, de mida reduïda. Aquest arc descansa sobre una petita llinda monolítica. L'espai del timpà es troba decorat amb un aparell d'*opus reticulatum* de pedra sorrenca, i entre aquest i l'arc de mig punt s'hi troba una petita filada de pedres tallades, de petites dimensions, d'una tonalitat molt fosca, probablement d'origen volcànic i que tenen una funció decorativa que buscava el contrast cromàtic. La porta és de petites dimensions i permet una obertura d'1 m d'amplada per 2,10 m d'alçada. Aquesta es troba, a dia d'avui, tapiada.

El claustre, que fou destruït, es troba arrasat i gràcies a les excavacions avui en coneixem la planta, la disposició i molts elements que en formaven part (Fig. 3). És un pati en forma de quadrilàter que es presenta rodejat per quatre galeries porticades que articulen les estances del monestir. El pati del claustre de Sant Miquel no és regular, sinó que presenta una forma trapezial,

Figura 3. En primer terme es pot veure el podí de la galeria nord amb els seus elements arquitectònics caiguts a l'interior del fossat, del qual se'n veu el mur atalussat que fa de límit occidental, a la zona del claustre.

ja que les galeries tenen dos costats paral·lels i dos costats no paral·lels. Les galeries nord i sud tenen la mateixa llargada però no es presenten paral·leles, mentre que la galeria est i l'oest sí que són paral·leles, però les seves dimensions són diferents, força més curta l'oest.

Aquesta forma trapezoidal, si bé no tan acusada, és molt més corrent que no pas una forma regular. Aquesta la trobem a pocs monestirs gironins, per exemple a Santa Maria de Lladó, al Sant Sepulcre de Palera o a Sant Pere de Galligants.

El pati estava delimitat per un podí que el separava de l'interior de les galeries i que alhora evitava l'entrada dels esquitxos de pluja. Aquest presenta una alçada de 40 cm respecte el paviment interior de les galeries i una amplada de 60 cm. El podí està format per un parament exterior de carreus regulars, de 60 cm per 40 cm aproximadament, units amb morter, pedres de petites dimensions i fragments de teules. En el podí de la galeria nord, els carreus de la base són de pedra sorrenca mentre que tota la resta són de pedra calcària grisa. La part superior del podí, en la banda interior cap a la galeria, presenta un perfil bisellat, mercès a una peça que el coronava i facilitava que els monjos en fessin ús com a bancs o seients.

Sobre el podi, s'hi drecen les columnes que sustenten les galeries porticades que conformen el claustre. La bona conservació d'un tram de 7 m del podi sud ens ha permès identificar l'empremta de tres bases de columnes. La distància entre les dues primeres és d'1,60 m, des del seu punt central, i la distància entre la segona i la tercera és de 3,20 m. Si establim un espai intercolumni d'1,60 m entre eixos, deduïm que entre la segona i la tercera empremta s'hi situaria una altra base. Les empremtes conservades corresponen a una traça de morter que presenta una forma quadrada de 40 x 40 cm. Això demostra que el suport dels arcs es feia amb una sola columna i amb columnes dobles, com és corrent, per exemple, als claustres de Sant Pere de Rodes, Santa Maria de Vilabertran o de Sant Domènec de Peralada. Els podis de les galeries nord i sud presenten una llargada de 15 m i, per tant, sustentaven 6 columnes cadascun. El podi de la galeria est presenta una llargada de 10,80 m i, per tant, sustentava 5 columnes, i el podi de la galeria oest presenta una llargada de 7 m i sustentava només 3 columnes (Fig. 5).

Durant l'excavació s'han localitzat dues bases que se situaven, en origen, sobre el podi. Aquestes provenen d'un bloc de calcària que es disposa treballat. La seva part inferior presenta una forma quadrangular, que coincideix amb les mesures de les empremtes. En el seu damunt s'hi assenten dos tors de 34 cm i 29 cm de diàmetre, separats per una escòcia. El tor inferior és el més voluminós i conté quatre motlures que consisteixen en petites protuberàncies molt tosques. L'alçada de les dues bases és de 23 cm (Fig. 4).

A l'interior de l'església es conserven dos fusts i dos capitells que procedeixen del claustre del monestir. La canya de la columna és cilíndrica i no presenta èntasi ni motllura en la part baixa, sí que presenta, en canvi, un collarí a la part superior. La columna té un diàmetre de 20 cm i una alçada total d'1 m (Fig. 4).

Com hem dit, a l'interior de l'església es conserven dos capitells que provenen del claustre, ja que es trobaren als anys 60 durant la construcció de la nova sagristia, situada a la banda de migdia del temple. Un d'aquests actualment sustenta una imatge de sant Miquel, i és situat al costat de migjorn de la nau. Les mides del capitell són regulars i mesura 41 cm tant d'alçada com d'amplada en els quatre costats. Aquest capitell és un derivat llunyà del capitell clàssic corinti pel seu tema ornamental. La decoració vegetal és idèntica als quatre costats i presenta unes fulles amples i gruixudes que neixen de la base i s'enfilen cap a la part superior, fins a mitja alçada, on recobreixen els angles i vinclen els seus extrems cap a l'exterior suportant una perla grossa o fruita que tenen adossada a la part superior i al

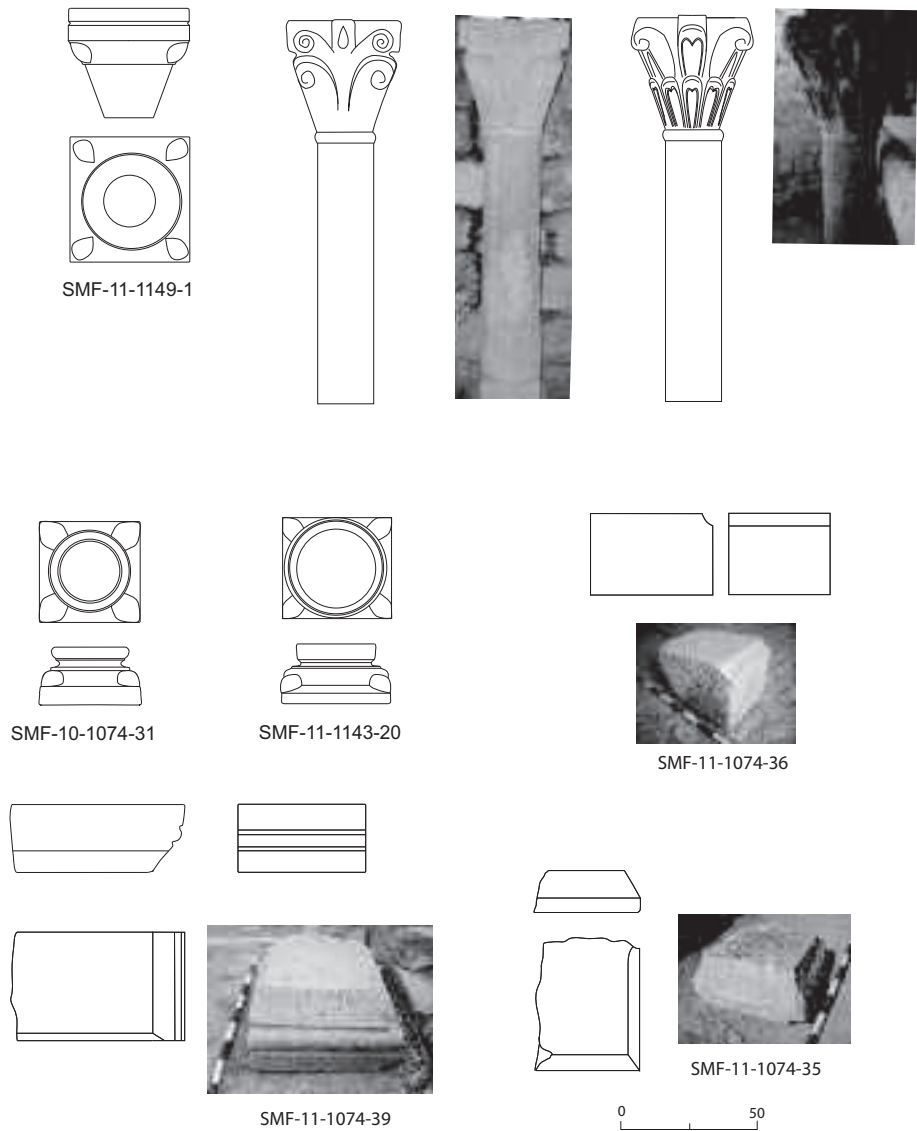

Figura 4. Els diversos elements arquitectònics recuperats en les excavacions arqueològiques realitzades a l'espai del claustre de Sant Miquel de Fluvià.

centre. Entre les fulles dels angles, s'hi troben uns caulicles amb una fulla al mig. L'altre capitell es troba a l'absis de migjorn de l'església. Aquest presenta les mateixes mides que el capitell anterior. També es tracta d'un capitell que deriva del capitell corinti clàssic i presenta motius vegetals. Aquests es desenvolupen amb dos pisos de fulles que es cargolen a la part superior, formant una bola. Es tracta del recargolament de les antigues fulles d'acant que es presenten molt esquematitzades. Sembla que el treball dels dos capitells va ser fet al biaix (*Catalunya romànica*, 2000: 825-826).

Durant els treballs arqueològics s'ha localitzat un tercer capitell procedent del claustre. Aquest, però, no presenta una decoració vegetal, sinó que presenta una decoració geomètrica molt senzilla. El capitell, de forma troncocònica, presenta unes protuberàncies de forma ametllada en el seus angles, que recorden les de les bases de les columnes (Fig. 4).

Suposem que damunt el capitell s'hi trobava l'àbac que sustentava la base de l'arcada. Durant les excavacions s'ha localitzat un conjunt nombrós de dovelles de diferents proporcions que procedien, segurament, de les arcades del claustre. La coberta del claustre deuria ser d'un sol vessant i conduïa l'aigua cap a l'interior del pati.

En els angles conformats pels podis de les galeries s'hi situaven els pilars massissos, que donaven més força i cohesió al claustre. Durant l'excavació s'ha localitzat un element arquitectònic que el relacionem amb una cornisa, que podia situar-se en un d'aquests pilars i que ajudava a sustentar l'arcada davant la mancança de la columna. Aquest element fa una amplada de 46,5 cm, una llargada de 63 cm i una alçada de 25 cm. Només presenta dos laterals treballats i és en el lateral més curt que s'observa una decoració en motllura.

La conservació de tots aquests elements arquitectònics que provenen del claustre és suficient per presentar una proposta de modulació en planta i de l'aspecte que tindria en alçat (Fig. 5).

La galeria nord del claustre és tangent a la façana lateral del temple i és la que rep l'accés des de l'interior de l'església. Entre el podi i la façana lateral hi ha una amplada de 2,5 m, distància que es repeteix en les altres galeries. De moment, només hem trobat conservat el paviment en aquesta galeria nord. Es tracta d'un paviment delicat format a partir d'una fina capa de calç compactada. No sabem si al seu damunt hi hauria hagut un enllosat de pedres o un paviment de rajols.

Les altres tres galeries articulen les oficines del monestir i, a l'espera de noves intervencions arqueològiques, només podem detallar les dimensions d'aquestes.

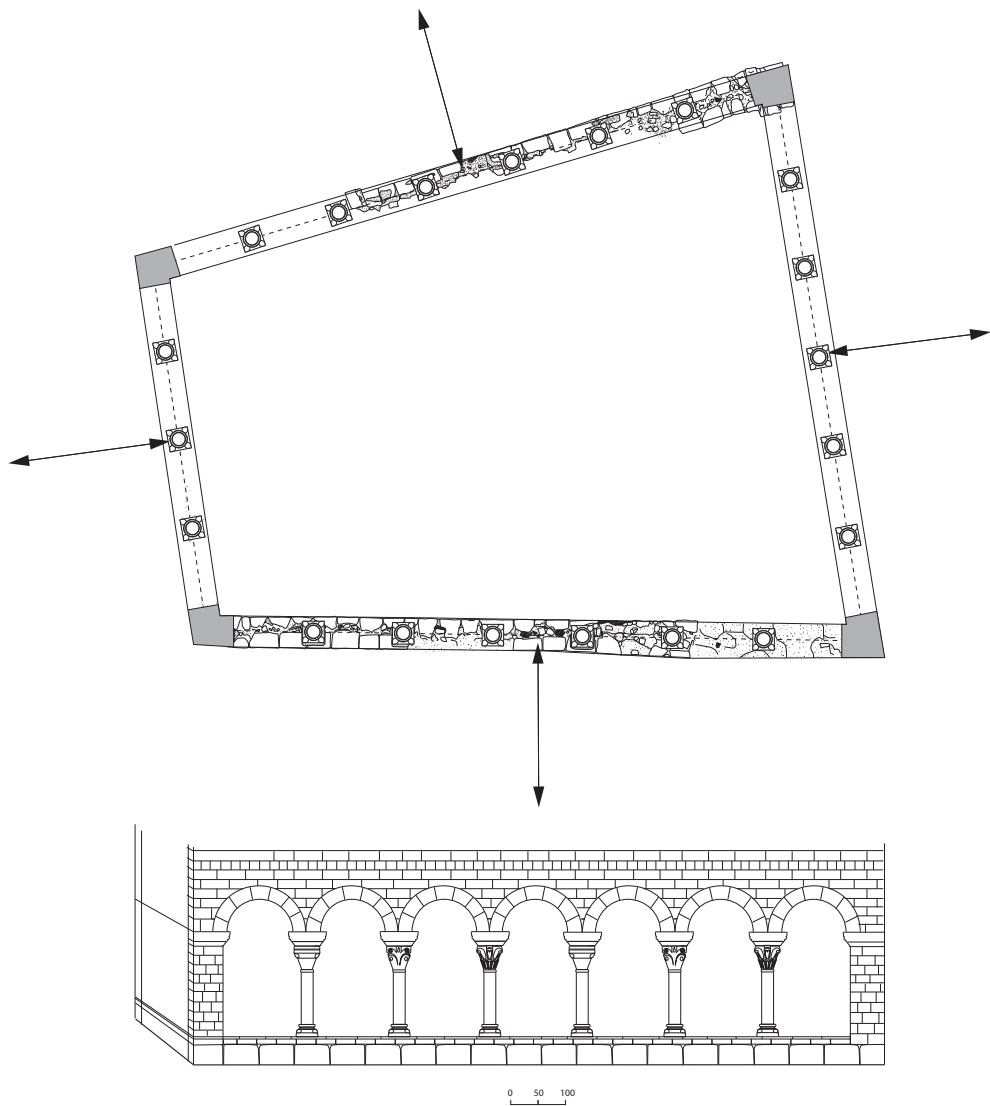

Figura 5. Restitució teòrica en planta i alçat de la metrologia i la composició del claustre de Sant Miquel de Fluvià, a partir de les restes conservades.

Pel que fa al pati del claustre, encara no en coneixem el seu nivell de circulació. Aflora però, a l'angle conformat pels podis de la galeria nord i est, una estructura que es presenta escapçada, però que deixa intuir una forma angular. Aquesta és de pedra unida amb morter i se'n coneix una llargada de 2,80 m. Sembla tractar-se d'una cisterna que recollia les aigües procedents de les teulades de les galeries nord i est. En el seu interior es conserva, a trams, un folre de morter que ajudava a impermeabilitzar l'estructura. Les parets adjacents al podi són primes (25 cm), mentre que la situada a la banda del pati és més gruixuda (58 cm). A les parets s'hi localitzen, alineats, dos forats rectangulars, que es poden relacionar amb el funcionament de l'estructura.

Les dependències monàstiques

Els monestirs benedictins solien organitzar-se d'una manera semblant tot i que, sovint, l'adaptació al terreny plantejava certes variants. Les dependències del monestir s'articulaven a l'entorn de les galeries situades a l'est, al sud i l'oest del claustre. A l'est, s'hi solia situar el pavelló dels monjos; aquest espai solia estar dividit en dues plantes: al pis superior s'hi trobava el dormitori comú i a l'inferior, la sala capitular. A la galeria sud, s'hi solia situar el refectori, flanquejat pel calefactori i la cuina; i a la galeria oest es destinava l'espai de les estances a emmagatzemar (Yarza, Boto, 2003: 38).

La zona d'estances del monestir de Sant Miquel ens és, encara, força desconeguda, ja que les excavacions arqueològiques, que es realitzen en extensió, s'han concentrat sobretot a la zona del claustre.

Coneixem, però, una bona part de l'estança situada a l'est. Aquesta es presenta delimitada per la galeria est i per un potent mur que clausura l'espai del monestir per la seva banda de llevant. Aquest mur pren una direcció nord-sud i, de moment, se'n coneix una llargada de 13,20 m. El seu parament exterior és de carreus regulars de pedra sorrenca que amiden entre 30 cm i 50 cm d'ample. Presenta un reblliment interior de còdols i teula lligats amb morter i que, en conjunt, dóna una amplada total d'1,5 m. Per altra banda, aquest presenta una gran alçada, ja que salva un desnivell de gairebé 2 m respecte el carrer. El mur de la galeria i aquest mur de clausura permeten una estança de 4 m d'amplada. S'ha localitzat el nivell de circulació de la sala, un paviment de carreus rectangular d'entre 64 cm per 33 cm el més gran fins a 28 cm per 12 cm el més petit. La major part d'aquests carreus són de pedra grisa calcària, tot i que alguns són de pedra sorrenca. El paviment presenta alguns forats, potser fruit d'un ús posterior. De moment, s'ha localitzat en

una llargada de 5 m. Un retall, prop del paviment, ha permès detectar-ne un estrat de preparació. Es tracta d'una capa de morter de calç de color blanc, de 3 mm de gruix, que dona fermesa a les diferents llambordes que conformen el paviment (Fig. 6).

Sobre el paviment i recolzant-se al mur de clausura, es troba una estructura rectangular de 2,70 m de llargada, 1,75 m d'amplada i 0,15 m d'alçada. És formada per carreus de calcària i de sorrenca en els extrems, i de còdols a la seva part central. Sembla que es podria tractar de la solera d'una llar de foc, ja que els carreus del mur de clausura es troben rubefactats per acció de l'escalfor i es localitza una capa de cendres a l'oest de l'estructura i sobre el paviment. Aquest sumptuós paviment de llambordes acuradament tallades i ben disposades, juntament amb la solera de la llar, ens fan plantejar que potser ens trobem davant la sala capitular del monestir de Sant Miquel.

Les estances articulades per la galeria sud ens són encara desconegudes. Sembla, però, que si prenem la mateixa amplada de la galeria est, l'espai ens coincideix amb un canvi de nivell que trobem a dia d'avui entre la

Figura 6. Paviment de llambordes de les estances que es troben a la zona de l'est del claustre.

Figura 7. Vista de l'església de l'abadia de Sant Miquel de Fluvià des del sud, en la qual destaca l'aspecte de fortificació baixmedieval que ofereix el monument.

terrassa superior i la inferior. Haurem d'esperar a confirmar-ho amb nous treballs arqueològics.

El desconeixement és més gran, encara, en relació amb la galeria oest i les estances articulades per aquesta. Aquest espai es troba sota un mur modern que delimita l'espai privat de la nova abadia amb el carrer de la Font. Més enllà d'aquest mur, les obres de defensa que es van dur a terme a final del segle xv van afectar abastament l'espai de la galeria oest, entre d'altres. La fisonomia d'aquestes dependències només es podrà resoldre amb la realització d'una intervenció arqueològica en aquesta zona, si és que es conserva.

Com hem vist, els monjos benedictins dedicaven una bona part de les hores al treball. La major part d'aquest treball es realitzava a l'interior del monestir, ja que la regla de sant Benet considerava que no era bo per a l'ànima dels monjos que aquests rondessin defora dels monestirs. El treball es desenvolupava, doncs, en el claustre, en els *scriptoria*, on es copiaven i recopiaven els estatuts benedictins, al refectori i a l'hort. Per aquesta raó,

és probable que a la terrassa, situada a un nivell més inferior que la destinada al claustre i a les dependències, s'hi emplantin l'hort i els jardins del monestir.

L'EVOLUCIÓ DEL CONJUNT

El monestir de Sant Miquel de Fluvià ha evolucionat al llarg dels segles en forma de destruccions, reformes i afegitons. Aquesta evolució es detecta a partir de l'anàlisi arquitectònica del monument i a partir de les evidències arqueològiques.

Els merlets que coronen els murs sobrealçats de l'església són de forma rectangular amb espitlleres i tenen una clara funció defensiva (Fig. 7). De la mateixa manera, el campanar tenia un mur sobreelevat i coronat amb merlets i matacans al centre, i en cadascun dels angles, que es troben en molt mal estat de conservació. Aquesta fortificació de l'església és d'origen baixmedieval i la relacionem amb el moment bèl·lic i conflictiu que tingué lloc durant la Guerra Civil catalana, quan les tropes franceses van passar per l'Empordà pels volts de l'any 1477. Aquest moment conflictiu també el detectem arqueològicament. L'any 2003 es va descobrir el mur d'un fossat que envolta l'església per la banda de tramuntana i de ponent, justament els costats que topogràficament quedaven desprotegits, a diferència del costat de llevant (Montalbán, Fuertes, 2004: 517-522). En les darreres intervencions arqueològiques hem documentat, també, el fossat en la banda de migdia de la nau, és a dir, a la zona on s'ubicava el claustre del monestir. En aquesta banda, s'aprofità el mur del podi de la galeria nord i es construí una vall que circumda la nau de l'església, protegida com una fortalesa. L'amplada de la vall és irregular: oscil·la entre els 3,5 m i 4,5 m. Durant la construcció d'aquesta vall es va destruir tot el que hi havia en la seva amplada; d'aquesta manera, una gran part de les dependències del monestir es van veure destruïdes o escapçades, així com una part de la galeria oest, part del pati i part de la galeria est i les seves estances. A la banda del pati, la línia defensiva de la vall es va reforçar amb un mur construït a base de còdols, conglomerats de riu i pedres reaprofitades del claustre com dovelles, pedres cantoneres i, fins i tot, un capitell, que feia la funció de límit en forma d'escarpa (Fig. 3).

Per altra banda, d'aquest mateix moment es documenta arqueològicament una estructura situada davant la porta que comunica l'església amb el claustre. S'interpreta com una escala de cargol que, des de l'interior de l'església i passant per la porta, donava accés a la zona alta del transsepte per així poder defensar l'església a través dels merlets.

És, doncs, en un moment baixmedieval, quan es vol defensar l'església del context bèl·lic, que es basteix el temple com una fortificació i es construeix un fossat al seu voltant que destrueix, en tota la seva llargada, els elements del cenobi benedictí. Esdevé un moment determinant per a l'arquitectura i la preservació del monestir, tot i que sabem que el monestir com a tal continua funcionant almenys fins a l'any 1603, moment en què Josep Codina n'és abat (Monsalvatge, 1904: 118).

Quan es va voler inutilitzar el fossat, es va cobrir de sediments. La cronologia dels materials se situa en la segona meitat del segle XVI. A la zona del claustre, s'ha excavat aquest rebliment i ha permès trobar part del podi de la galeria nord caigut cap a l'interior de la vall del fossat. Aquest enderroc es va produir de manera ordenada i ha permès la conservació de bona part dels carreus del podi on s'assentaven les columnes i, fins i tot, una base de columna encaixada en els carreus (Fig. 3).

La presència dels elements arquitectònics de la galeria nord a l'interior del fossat, producte de l'esllavissament del mur o podi, indica que, tot i l'obertura del fossat defensiu a l'espai del claustre, aquesta galeria hauria continuat en funcionament, potser modificada, fins que el fossat baixmedieval no fou inutilitzat.

Aquest moment d'inutilització del fossat i del nou arranjament de l'entorn immediat de l'església, el relacionem amb la transformació de les estructures romàniques que es dugueren a terme durant el segle XVI. L'obra més important d'aquest moment va ser la modificació de la façana de ponent. Allí on se situava l'antiga porta romànica s'hi va construir una portalada d'estil gòticorenaiuentista, amb arquivoltes apuntades en gradació. Les mènsules que configuren la portalada presenten decoracions figurades. A la llinda, hi trobem una inscripció que data de 1532. En aquesta nova portalada, hi trobem una rosassa senzilla que, suposadament, data d'aquest moment. A la part superior d'aquesta façana de ponent, s'hi troba un matacà del qual només se'n conserven alguns carreus i les cartel·les de sosteniment. Va ser, segurament també en aquest moment, quan es va construir el cor d'estil gòtic i es va fer una important reparació de la volta de la nau central, que passà a ser de forma apuntada en un tram molt llarg de l'extrem de ponent (*Catalunya romànica*, 2000: 816-817).

És, segurament també en aquest moment, quan es decideix tapiar la porta d'accés al claustre del monestir des de l'interior de l'església.

Arranjada l'església davant les destruccions que havia patit, l'espai que es desenvolupa a l'entorn del temple va passar a tenir funcions de necròpolis. El conjunt d'enterraments es localitza a tot el voltant de l'església, els més antics

situats a la zona de la capçalera i els més moderns situats a les bandes de tramuntana, ponent i migdia de l'església. A partir d'aquest moment, la recuperació dels blocs i pedres procedents del claustre va ser constant. D'aquesta manera es troben elements del cenobi reaprofitats en les cases veïnes del nucli de Sant Miquel.

Sabem, pels documents, que en virtut d'una disposició del papa Climent VIII, l'any 1592 el monestir de Sant Miquel s'agregà al monestir gironí de Sant Pere de Galligants, juntament amb el Sant Miquel de Cruïlles, la seva casa mare. No serà fins l'any 1613 que trobem constància de la seva annexió.

En el darrer quart del segle XVIII, a l'extrem sud-est de la paret exterior de migdia del transsepte de l'església es va afegir una sagristia de planta quadrada. El 1835 es varen produir les desamortitzacions eclesiàstiques i les propietats del monestir varen ser expropiades i venudes. Aquest fet va permetre una nova reconsideració de l'espai i un nou ús de la zona del claustre i les seves dependències. Arqueològicament es documenten una sèrie de murs que apareixen pràcticament arrasats i que es relacionen amb tancats per a bestiar. Aquesta hipòtesi la complementem amb el conjunt d'esquelets d'ovicaprins que es troben enterrats a la zona en fosses individuals de forma circular o ovalada.

Finalment, la zona que ocupava el claustre es va aplanar i es va dedicar al cultiu i a zona d'esbarjo dels nous propietaris.

L'any 1931 l'església es va declarar Bé d'Interès Nacional i des de la dècada de 1940 s'hi van realitzar diferents fases de restauració. En una de les més antigues, a l'entorn del 1900, i potser sota la direcció de Puig i Cadafalch, es va instal·lar un sostre de fusta amb les funcions de terradet a la torre, que posteriorment fou substituït durant les intervencions del 1981 i, sobretot, la més important, del 1988, en què es va refer la zona de la torre annexa al creuer de l'església (Grau, 1995: 56; Illa, Roig, Serna, 2009: 85).

BIBLIOGRAFIA

- BADIA, J., *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, vol. II-B (Alt Empordà), Girona, Diputació de Girona, 1981.
- Catàleg de Monuments i conjunts històrico-artístics de Catalunya*, Barcelona, 1990.
- Catalunya Romànica*, IX. *L'Empordà II*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1990.
- COBOS, A.; TREMOLEDA, J.; VEGA, S., *L'epigrafia medieval dels comtats gironins*, II. *El comtat d'Empúries*, Figueres, 2010.
- DALMASES, N. DE; JOSÉ I PITARCH, A., *Els inicis de l'art romànic*, ss. IX-XII, *Història de l'art català*, Barcelona, Edicions 62, 1986.
- GRAU, D. (coord.), *Bella Pedra Vella. 15 anys de restauració de béns culturals a les comarques de Girona*, Girona, Generalitat de Catalunya - Diputació de Girona, 1995.
- GUDIOL, J.; GAYA, J. A., *Arquitectura y escultura románicas. Ars Hispaniae. Historia Universal del Arte Hispánico*, vol. V, Madrid, Ed. Plus Ultra, 1948.
- ILLA, I.; ROIG, M.; SERNA, E., *El baix Fluvià. Sant Miquel de Fluvià, Torroella de Fluvià, Ventalló*, Guies de Patrimoni Local 9, Girona, Diputació de Girona, 2009.
- LLORENS, J. M., *Sant Pere de Galligants. Un monestir al llarg del temps*, Girona, 2011.
- MONSALTVATGE, F., *Los Monasterios de la diócesis gerundense rectificación á los abaciologios publicados por el P. Jaime Villanueva en su Viaje literario á las iglesias de España. Noticias Historicas*, XIV, Olot, 1904.
- MONTALBÁN, C., "Excavació al claustre de Sant Miquel de Fluvià (Sant Miquel de Fluvià, Alt Empordà)", *Desenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Arbúcies, (2010), pàg. 525-528.
- MONTALBÁN, C.; FUERTES, M., "Intervenció arqueològica al voltant de l'església de Sant Miquel de Fluvià (Alt Empordà)", *Setenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, La Bisbal d'Empordà, (2004), pàg. 517-522.
- PUIG i CADAVALCH, J., *L'escultura romànica a Catalunya*, vol. I, *Monumenta Cataloniae*, vol. V, Barcelona, Ed. Alpha, 1949.
- PUIG i CADAVALCH, J.; FALGUERA, A. de; GODAY, J., *L'arquitectura romànica a Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1909-1918, 2na ed. facsímil 1983.
- PUIG, A. M.; RIERA, A., "Gènesi i consolidació del món feudal". A: GÍFRE, P. (coord.), *Història de l'Empordà*, Història de les comarques gironines, I, Girona, 2000, pàg. 233-330.
- YARZA, J.; BOTO, G., *Claustros románicos hispanos*. Edileasa, Lleó, 2003.